

Z. Krůček

KRŮČEK, Z. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Sociálně ekonomické aspekty mobility obyvatelstva*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 21, 1985 (2) : 103-112.

Územní mobilita je „mostem“, který do jisté míry překlenuje územní rozdíly mezi rozmístěním pracovních příležitostí a rozmístěním obyvatelstva, tj. rozmístěním jeho trvalých bydlišť. Tato mobilita má v procesu sbližování města a venkova zvláštní význam. Na venkově a v zemědělství dochází nejenom ke zvýšené mobilitě územní, nýbrž i sociální a profesní. Objektívni složky mobility (bydliště, profese, pracoviště) významně ovlivňují i jevy sociálního charakteru, které mají své sociologické a sociálně psychologické aspekty, s kterými je nutno počítat, neboť bylo zjištěno, že procesy územní, profesní a sociální mobility usměrňují — zrychlují nebo zpomalují.

město a venkov; sociální mobilita; koncepce vývoje osídlení

Proces sbližování životních podmínek mezi městem a venkovem je z hlediska sociálně ekonomického historickou etapou v procesu dělby práce mezi městem a venkovem. Specifickým a důležitým mechanismem tohoto společenského procesu je smíšenost venkova a tendence, kdy v rámci venkovského prostoru dochází k rozdělení venkova a zemědělství. Další stránkou je prostorová koncentrace průmyslu a dalších výrobních a nevýrobních činností, kdy města se stávají tradičně místem mnohonásobné koncentrace — ekonomické, technické, demografické, kulturní i informační. S tím úzce souvisí vysoký pracovní i mimopracovní pohyb obyvatelstva, a to především venkovského.

Veškeré sociální jevy a procesy, tedy i procesy sbližování životních podmínek mezi městem a venkovem, mají nejen významnou sociální a ekonomickou stránku, ale též stránku prostorovou. V dlouhodobém historickém vývoji vznikly jak mezi městem a venkovem, tak i mezi jednotlivými oblastmi naší republiky rozdíly v úrovni i struktuře ekonomiky, osídlení atd. Tyto rozdílnosti mají většinou velmi široké souvislosti. Souvisejí s úrovní rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, se stupněm dělby práce, s přírodními podmínkami, využitím přírodních zdrojů, fondů pracovních sil, s kvalifikačním a profesním profilem obyvatelstva a s celou řadou dalších významných faktorů.

Ze zmíněných rozdílů je možno z hlediska pohybu obyvatelstva a procesů sbližování pokládat za základní především rozdíly ve struktuře ekonomiky, využití zdrojů pracovních sil a ve struktuře zaměstnanosti obyvatelstva. Pohyb (mobilita) obyvatelstva je potom určitým mostem, který do jisté míry překlenuje územní rozdíly mezi rozmístěním pracovních příležitostí (pracovišť) a rozmístěním obyvatelstva (tj. rozmístěním jeho trvalých bydlišť). Územní mobilita obyvatelstva, ať již jde o trvalou změnu bydliště (migrace) či o pravidelně se opakující po-

hyb (denní nebo týdenní) mezi dvěma lokalitami, obvykle mezi bydlištěm a pracovištěm (tzv. kyvadlová migrace), umožňuje překonávat nedostatek místních pracovních příležitostí, a to nejen z hlediska jednotlivců, ale i z hlediska celospolečenských potřeb. Dojížďku do zaměstnání pak doplňuje vysoká mobilnost obyvatelstva i za jinými cíli (služby, kultura, rekreace atd.).

Pro rozsah dojížďky za práci platí obecný vztah — čím větší je obec trvalého bydliště, tím více nabízí svým obyvatelům pracovních příležitostí (a naopak). Koncentrace výrobní i nevýrobní sféry ve městech přispívá k tomu, že relativně 2,5krát tolik osob vyjíždí z venkovských obcí za práci než z měst (59,3 % proti 25,4 %). V celostátním průměru pracuje v obci svého trvalého bydliště 65,4 % ekonomicky aktivních obyvatel. V obcích do 2000 obyvatel nachází v místě bydliště zaměstnání pouze 36,6 % ekonomicky aktivních obyvatel. S rostoucí velikostí sídla roste podíl těch, kteří mohou pracovat přímo v místě svého trvalého bydliště. V obcích od 2000 do 4999 obyvatel je to 46,2 %, v obcích s 10 000 až 19 999 obyvateli 74,3 %, ve skupině obcí (měst) s 20 000 až 49 999 obyvateli 82,2 %, ve městech nad 50 000 obyvatel 82,7 % a nad 100 000 obyvatel 96,1 % ekonomicky aktivních obyvatel (tab. I).

Úvahy o významu pohybu obyvatelstva v procesu sbližování města a venkova musí mimo jiné přihlížet k vývojovým procesům a tendencím v územní a odvětvové zaměstnanosti obyvatelstva. Počet a podíl obyvatelstva činného v zemědělství prudce klesl. Počet a podíl osob zaměstnaných v průmyslu rostl v minulém období rychlým tempem. Výhledově však bude v celostátním měřítku pokračovat již mírnějším tempem. Naproti tomu bude v budoucnu významně stoupat zaměstnanost v nevýrobní sféře a perspektivně i v tzv. kvartérním sektoru vědy a péče o člověka. Lze proto obecně předpokládat, že čím vyšší je dnes v určité lokalitě (sídle, oblasti) podíl obyvatelstva činného v zemědělství, tím vyšší je a bude možnost pro pohyb obyvatelstva, pro jeho územní i sociální mobilitu.

Obecně je také možno říci, že k charakteristickým znakům moderní vyspělé společnosti patří nejen zvýšená mobilita územní, nýbrž i zvýšená mobilita sociální a profesní. Kdysi bylo běžné, že lidé jen málokdy měnili své povolání a svůj sociální status a také územní mobilita byla nízká. S výjimkou mimořádných období (např. rozmach industrializace) se lidé jen málo stěhovali a také dojížďka do zaměstnání byla jen omezená. V současné době však často dochází k tomu, že člověk mění povolání i několikrát ve svém produktivním věku, často se za svým povoláním stěhuje a hromadně, a to i na velké vzdálenosti, za prací denně dojíždí.

Jako příklad takového jevu z uplynulého období výstavby naší socialistické společnosti lze uvést industrializaci Slovenska, která v průběhu života jedné generace radikálně změnila charakter ekonomiky a zaměstnanosti v četných oblastech a vyvolala značný pohyb v oblasti sociální a profesní politiky. Zvláště výrazným příkladem rozvoje tohoto druhu jsou Košice, jejichž širší zázemí bylo ještě v nedávné době typicky méně rozvinutou zemědělskou oblastí.

Na území s vysoce rozvinutým a mnohostranným hospodářstvím (výrobní a nevýrobní sférou), zejména ve velkých průmyslových aglomeracích a velkých sídelních centrech, jsou dány předpoklady pro existenci téměř všech, či alespoň většiny celostátně se vyskytujících profesních skupin. Čím mnohostrannější je ekonomika určitého území (oblasti), tím větší jsou zde možnosti pro přechody mezi jednotlivými profesemi. To se v současné době týká též zemědělství, kde široké pronikání vědeckotechnického rozvoje, velikost zemědělských podniků a rostoucí složitost jejich organizačních struktur, vznik společných ze-

I. Ekonomická aktivita trvale bydlících obyvatel a dojíždka do zaměstnání podle velikostních skupin obcí v ČSSR — Economic activities of residents and their commutation to work with respect to the size groups of villages in the CSSR

Území, obce s počtem trvale bydlících obyvatel	Trvale bydlící obyvatelstvo ekonomicky aktivní									
	celkem		pracující							
			v obci bydliště		v jiné obci okresu		v jiném okresu		v jiném kraji	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
do 199	50 883	0,65	14 839	0,29	29 814	1,61	4 496	0,88	1 734	0,56
200 — 499	376 582	4,89	118 110	2,35	208 442	11,29	35 382	6,91	14 647	4,70
500 — 999	735 066	9,54	250 350	4,97	374 504	20,28	73 538	14,36	36 674	11,77
1 000 — 1 999	860 198	11,17	314 995	6,26	403 891	21,87	92 827	18,12	48 485	15,56
2 000 — 4 999	983 529	12,77	454 725	9,03	367 769	19,92	101 430	19,80	59 605	19,13
5 000 — 9 999	666 444	8,69	432 826	8,60	151 577	8,21	50 621	9,87	34 420	11,05
10 000 — 19 999	848 285	11,01	630 513	12,53	134 204	7,27	45 280	8,84	38 288	12,29
20 000 — 49 999	886 324	11,50	728 868	14,48	91 696	5,97	41 714	8,14	24 046	7,72
50 000 — 99 999	864 867	11,23	714 873	14,20	81 114	4,39	47 490	9,27	21 390	6,87
100 000 a více	1 429 067	18,55	1 373 896	27,29	3 417	0,19	19 498	3,81	32 256	10,35
úhrnem	7 704 245	100,00	5 033 995	100,00	1 846 428	100,00	512 277	100,00	311 545	100,00

Pramen: Rychlé výsledky sčítání lidu, domů a bytů k 1. listopadu 1980. Praha, FSÚ 1981

mědělských podniků, rozvoj kooperačních vztahů atd. vytvářejí řadu příležitostí a podmínek pro profesní a sociální mobilitu pracovníků v tomto odvětví (K r ů č e k 1983).

Z hlediska procesů pohybu obyvatelstva (územní, profesní a sociální mobilita) a jejich sociálně ekonomických aspektů je významné, že objektivní složky mobility (bydliště, profese, pracoviště) doplňuje pohyb obyvatelstva jako jev sociální, který má řadu sociálně psychologických, sociologických a dalších momentů, které mohou procesy mobility usměrňovat, zrychlovat či zpomalovat.

V mobilitě různého typu jde tedy nejen o vztahy ke skladbě a rozmístění pracovních příležitostí, ale i o vztahy vyplývající z podmínek, předpokladů a znaků jednotlivců či skupin k mobilitě. Působí tu věk, kvalifikace, dovednosti i sklony ke změně. Uplatňuje se tu vliv rodiny, způsobu bydlení, vazby k místnímu prostředí a mnoho dalších faktorů. Takto chápaná mobilita se pak jeví jako určitá výsledná funkce přímého nebo zprostředkovaného působení (souhry) celého komplexu faktorů, přičemž některé tyto faktory mohou mít v daných nebo konkrétních případech zcela specifickou úlohu.

Pohyb obyvatelstva má významnou úlohu i v procesu sbližování životních podmínek mezi vesnicí a městem. Lze obecně říci, že začlenění venkovského a v jeho rámci i zemědělského obyvatelstva do vysoké hybnosti otevřelo prostor i pro další významné jevy, kdy každodenním nebo velmi častým kontaktem s městem si obyvatelé vesnice osvojují hodnoty života ve městě a životní úroveň městské populace, především kvalitu a kvantitu sociální a technické infrastruktury města. To se pak zprostředkovaně promítá do všech životních hodnot, majících odraz v životní úrovni a způsobu života na vesnici. Vysoká mobilita a frekvence kontaktů vesnice s městem (a města s vesnicí, zejména ve formě víkendů či delších pobytů městského obyvatelstva na chatě nebo chalupě) je tedy významným celospolečenským jevem, který podstatně přispívá ke sbližování ve všech sférách života lidí.

Výhledově lze říci, že sociálně ekonomická smíšenost vesnice a pohyb obyvatelstva, především venkovského, se bude nadále prohlubovat. Podíl zemědělského obyvatelstva bude nadále klesat a rostoucí koncentrace výroby, pracovních příležitostí, sociální infrastruktury a dalších zařízení povedou ke zvýšenému pohybu obyvatelstva za prací, službami a jinými cíli.

Ke zvláštnostem venkovského prostoru a vesnice však i nadále patří skutečnost, že přes pokles podílu zemědělského obyvatelstva je to stále zemědělství, které reprezentuje výrobně ekonomickou funkci vesnice a venkova. To však neznamená, že by některé dosud trávající rozdíly vesnice — město a zemědělství — průmysl byly totožné a jejich řešení shodné.

Zemědělství může přispívat k sociálně ekonomickým přeměnám, k dalšímu rozvoji venkova a ke sbližování životních podmínek na vesnici s městem jen v určité míře a jen společně s různými nezemědělskými podniky a dalšími organizacemi, které mají k venkovu a vesnici určitý vztah. To je další skutečnost, která nutně vyplývá ze sociálně ekonomické smíšenosti obyvatelstva vesnice, kde na pracovníky v zemědělství z celkového počtu ekonomicky aktivních připadá stále klesající podíl.

V procesu sociálně ekonomických přeměn vesnice, v jejím rozvoji

i v procesech sblížování životních podmínek mezi vesnicí a městem se bude postupně zvyšovat význam celého venkovského prostoru, který bude plnit i další funkce. Jsou to především funkce v oblasti bydlení a rekreace, které se budou celospolečensky ve stále větší míře uplatňovat.

Rozvoj socialistické vesnice, venkovského prostoru, procházel v minulých obdobích celou řadou etap. Srovnáme-li minulý plánovací proces se současným, pak lze říci, že předchozí plánovací praxe vycházela z poměrně jednostranného a zjednodušeného pojetí. Vycházela z toho, že vesnice se, více nebo méně, změní v město tradičně vymezené a pojímané, že vesnice vstřebává vesměs všechny městské prvky. Samotná přestavba vesnice se neřešila komplexně, řečeno dnešním termínem „systémově“. Týkala se zpravidla jen jednoho sídla, jedné lokality či jednoho problému, aniž se současně řešilo uspořádání celého venkovského prostoru a aniž se zdůraznily návaznosti na sídelní jednotky vyššího řádu. Územní plány se většinou věnovaly pouze zastavenému území bez propojení na prostorové vymezení dalších prvků v krajině jako celku.

Téměř před dvaceti lety se začaly zpracovávat koncepce nové soustavy osídlení. V té době se staly problémy spojené s rozvojem osídlení předmětem pozornosti řídicích orgánů všech stupňů. V letech 1971 a 1972 dochází k zákonným opatřením národních vlád a rad krajských národních výborů a k zásahům do dosavadního vývoje sídelní struktury ČSSR. Poprvé od počátku šedesátých let, kdy se v celostátním měřítku započalo s usměrňováním vývoje osídlení, mají opatření z centra řešit objektivní potřebu a naléhavost výraznější koncentrace investiční výstavby do vybrané sítě sídel.

KONCENTRACE OBYVATELSTVA A OSÍDLENÍ

Sledujeme-li v těchto souvislostech výsledky rozvoje národního hospodářství, lze odvodit zajímavé poznatky o vzájemných vztazích koncentrace výrobních sil, obyvatelstva a osídlení. Vysoké tempo socialistické industrializace navodilo sice podstatnější růst podílu městského obyvatelstva, a to (vezmeme-li za základ pro srovnání obyvatelstvo v obcích nad 2000 obyvatel v ČSSR) ze 47,1 % v roce 1930 na 51,2 % v roce 1950, na 58,2 % v roce 1960, na 62,4 % v roce 1971 a na 72,6 % v roce 1980, avšak při zachování zhruba stále stejného počtu reálně fungujících sídelních jednotek (odmyslíme-li si snižování jejich počtu slučováním, převážně administrativním způsobem)¹⁾.

Hodnocení výsledků rozvoje národního hospodářství také ukázalo, že proces koncentrace výrobních sil předstihl proces koncentrace obyvatelstva do větších celků a vyvolává nadměrný pohyb obyvatelstva za prací, přičemž tento pohyb není doprovázen přiměřenou koncentrací osídlení. Závazným faktorem přitom byla skutečnost, že i při určitém probíhajícímu tempu koncentrace obyvatelstva není ve stejné relaci koncentrována investiční činnost zabezpečující životní podmínky obyvatelstva

¹⁾ Tak např. podle posledního sčítání v roce 1980 obyvatelstvo ČSR žije v 4778 obcích. Od předposledního sčítání lidu v roce 1970 se jejich počet značně snížil. Připojením k městům nebo sloučením jich zaniklo 2733. Tím se změnila i velikostní struktura z hlediska počtu obyvatel. Zatímco v roce 1970 připadalo na jednu obec v průměru 1308 lidí a 10,5 km² celkové plochy, v roce 1980 již to bylo 2135 lidí a 16,5 km². Na poklesu počtu obcí se samozřejmě nejvíce podílely ty nejmenší. Jako samostatné obce zanikly např. tři čtvrtiny obcí do 200 obyvatel, téměř polovina s 200 až 499 obyvateli a pětina s 500 až 999 obyvateli. Naopak jejich integrací se zvýšil počet obcí nad tisíc a měst nad deset tisíc obyvatel. V celé ČSSR bylo v roce 1970 celkem 10 602 obcí, v době přípravy nového sčítání koncem roku 1979 se jejich počet další integrací snížil na 7503.

(především bytová výstavba, občanská a technická vybavenost) a že naopak stále docházelo k jejímu nežádoucímu rozptýlu do malých sídel, která v době rozpracovávání soustavy osídlení neměla podle představ jejich řešitelů jasné perspektivy svého dalšího vývoje.

Vzhledem k pokračující specializaci a koncentraci výroby lze předpokládat, že bude dále pokračovat proces koncentrace obyvatelstva a v návaznosti na něj i koncentrace osídlení. Tento proces je však nutno v socialistické společnosti cílevědomě řídit, a to zejména:

- z hlediska zajištění optimálních podmínek pro rozvoj národního hospodářství je nutno nové výrobní kapacity umísťovat do těch sídel, kde jsou vzhledem k přírodním, územně technickým a oblastně ekonomickým podmínkám nejvhodnější předpoklady pro rozvoj výrobních sil a ubytování potřebných pracovníků;

- aby byly vytvořeny podmínky pro efektivní využití co největšího rozsahu stávajících sídelních fondů, vybírat pro lokalizaci nových ekonomických aktivit, pokud nejsou vázány na surovinovou základnu nebo nějaký jiný závažný lokalizační faktor, ta místa, která jsou optimálně dostupná co největšímu okruhu stávajících obydlí sídel;

- zabránit tomu, aby koncentrace obyvatelstva a sídel nabyla rozměru, který by měl v některých prostorách státu a ve venkovském osídlení obecně za následek takový pokles obyvatel, že by nebylo možno zajistit společensky efektivní využívání jejich výrobních a sídelních fondů. Kromě toho by prudké snížení počtu obyvatel vedlo v mnohých případech ke zhoršení úrovně, příp. restrikci občanské a technické vybavenosti, což by se opět velmi nepříznivě projevilo ve zhoršení kvality životního prostředí a životní úrovně vůbec.

DLOUHODOBÉ KONCEPCE ROZVOJE OSÍDLLENÍ

Jako bezprostřední řešení zjištěných skutečností přijala vláda ČSSR již na počátku šedesátých let opatření k usměrnění a soustřeďování výstavby bytů, občanské a technické vybavenosti do těch venkovských sídel, která mají vyjasněnou perspektivu hospodářského, společenského a kulturního rozvoje a která mají samostatnou funkci v osídlení, nebo jsou současně přírozeným střediskem spádového obvodu s určitým počtem menších sídel.

Výsledky z konkrétní aplikace těchto vládních usnesení však ukázaly, že proces koncentrace osídlení lze jen obtížně usměrňovat výhradně administrativními metodami.

Bylo proto rozhodnuto přistoupit k zpracování návrhu dlouhodobého vývoje osídlení, který by poskytl podklad k plánovité přestavbě sídelní sítě a k soustředění investiční činnosti do rozvojových sídel s tím, že v podmínkách ČSSR bude nejúčelnější usměrňovat dlouhodobý vývoj osídlení do třístupňové soustavy vybraných sídel, vhodně rozmístěných po celém území státu.

Cílem střediskové sídelní soustavy bylo vytvoření takové struktury osídlení v územním rozložení středisek, která by umožnila postupným soustřeďováním občanské a technické vybavenosti zajistit všemu obyvatelstvu optimální životní prostředí při současném respektování všech podmínek ekonomie výstavby a provozu potřebných zařízení a respektování potřeb výroby, která by tak lépe odpovídala současným tendencím koncentrace průmyslové a zemědělské výroby do větších celků.

Třístupňová soustava sídel vycházela z této skladby a funkce středisek:

1. Nejnižším stupněm v hierarchii střediskových sídel jsou střediska místního významu, která mají zajišťovat obyvatelstvu celého spádového území jeho základní osobní a společenské potřeby. Svými spádovými obvody s optimální dostupností střediska ze všech sídel obvodu pokrývají bezesbýtku celé osídlené území státu. Při vymezování spádových obvodů se významně uplatní prvek dopravní dostupnosti. Tato skutečnost, vyplývající z rozvoje dopravní sítě a růstu motorizace, bude nabývat na významu zvláště ve výhledu a povede patrně v budoucnu k určité redukci středisek místního významu. Takovýto vývoj bude žádoucí již proto, že kvalita vybavení střediskových sídel bude do značné míry závislá na koncentraci prostředků, které mohou být na jejich rozvoj věnovány, a bylo by ekonomicky neúnosné kvalitně vybavit velké množství sídel s nedostatečným počtem obyvatel.

Velikost středisek místního významu by neměla v zásadě klesat pod 1500 obyvatel a velikost spádového obvodu pod 3000 obyvatel. Střediska místního významu budou jako centra venkovského osídlení vždy plnit v první řadě funkci kulturně společenskou, i když v mnohých případech, zvláště v průmyslových aglomeracích, bude v nich zastoupena průmyslová výroba.

2. Střediska obvodního významu jsou středním stupněm v soustavě osídlení. Mají městský charakter a musí být vybavena úplným standardem občanské vybavenosti, slouží tím jak vlastnímu obyvatelstvu, tak obyvatelstvu celého spádového obvodu, tvořeného příslušnými středisky místního významu a jejich spádovými obvody. Přitom střediska obvodního významu mají plnit vedle funkce kulturně společenské i funkci hospodářskou. Budou tak umožňovat obyvatelstvu celého spádového území co největší účast na pracovním procesu.

Tato střediska budou tvořit základní kostru osídlení, do které bude soustředěna značná část výrobních i společenských zařízení vytvářejících potřebný městský standard.

3. Nejvyšší stupeň — střediska oblastního významu — mají zajišťovat především nejvyšší druhy vybavenosti speciálního charakteru. Vzhledem k tomu, že tento typ vybavenosti je většinou vázán na administrativní organizaci území státu (zpravidla v krajských městech dnešních a dřívějších) a tato organizační struktura plně vyhovuje dnešním i známým perspektivním požadavkům, nebyl jejich výběr předmětem této etapy prací. Vychází se z toho, že funkcí středisek oblastního významu plní dnes v plném rozsahu krajská města.

4. Všechna ostatní sídla patří do rozsáhlé a různorodé kategorie nestřediskových sídel.

Protože tvorba, formování a řešení regionálních, středních a malých skupinových systémů osídlení si vyžaduje cílevědomý a exaktně řízený komplexní proces urbanizace, přistoupilo se v obou národních republikách k tvorbě odpovídajících územně plánovacích nástrojů řízení regionální urbanizace ČSR a SSR. Přes rozdílný přístup, který odpovídá i rozdílným podmínkám ČSR a SSR, je možno charakterizovat společné znaky, které přibližují koncepci urbanizace a umožňují vytvořit jednotný celostátní systém urbanizace ČSSR, a to ve formě sídelních regionálních aglomerací, významných center osídlení, městských regionů atd.

Z hlediska rozvoje venkovských obcí je významné, že jedním z teore-

tických východisek dalších koncepcí urbanismu a systémů osídlení je poznání, že odstranění podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí je dosažitelné pouze v rámci jednotlivých sídelních aglomerací, tedy nové sídelní struktury, a je překonáním jak tradičního pojetí města, tak tradičního pojetí vesnice a venkovského prostoru vůbec. Nová sídelní struktura ČSSR se opírá o 19 výrazných sídelních aglomerací, jako je Praha, Brno, Ostrava, Bratislava se svým okolím, o aglomerace, v nichž dominantní úlohu hrají blízko ležící města, jako např. Pardubice — Hradec Králové, nebo celé pásmo měst, jako je tomu v Severočeské uhelné pánvi (Chomutov, Klášterec, Kadaň, Most, Teplice). Dále se předpokládá rozvoj dalších 35 druhotných sídelních aglomerací. Je možno si je představit jako určitou decentralizovanou obdobu dnešního kompaktního města. Tak jako jednotlivé čtvrti (části) tradičního města mají své funkce administrativní, obchodní, průmyslové, rekreační a jiné, měla by se vytvořit obdobná dělba činnosti i uvnitř každé aglomerace, i když vztahy mezi jejími jednotlivými částmi budou volnější. Součástí těchto aglomerací bude samozřejmě zemědělství, zemědělská velkovýroba.

Sladění všech stránek vývoje, všech funkcí v rámci sídelní aglomerace souvisejících s výrobou, se společenskými činnostmi, sídly i ekologickými zákonitostmi, nebude snadné. Tak např. výrazným brzdícím a omezujícím činitelem bude v naší zemi existující velmi malá výměra zemědělské, respektive orné půdy na 1 obyvatele. To klade před jakoukoli činnost na úseku výstavby kategorický imperativ šetření půdou. Proto jádra sídelních aglomerací nemohou mít podobu rozptýlených sídel, ale v obytných částech je nutno prosazovat vysoké hustoty osídlení atd.

Z toho vyplývá, že další vývoj sídelního útvaru, kterému se tradičně říká vesnice, se stává součástí nově propracované soustavy osídlení. Rozvoj socialistické vesnice se tedy řeší a nadále bude řešit v rámci určité sídelní aglomerace.

Výrazná funkční diferenciací dosavadního venkovského osídlení v rámci sídelních aglomerací znamená současně i diferenciaci přístupu k jejich dalšímu vývoji. U sídel, kde převažuje ubytovací funkce, by se měly podle pořadí naléhavosti řešit tyto otázky:

- rozvíjet soustředěnou bytovou výstavbu vycházející z nových stavebních a konstrukčních principů, nenásilně se zapojující do dosavadního rázu těchto sídel;
- posílit komunikační vazby na centra pracovních příležitostí a centra společenského života;
- zahájit výstavbu lokálních center volného času jako perspektivně novou formu výstavby.

Ukazuje se, že rozsah činností, které umožňují doposud v mnoha střediskových obcích stavěné kulturní domy či střediska, není dostačující. Přežívající názory, že sama práce v zemědělství na čerstvém vzduchu je natolik zdravá, že není zapotřebí, aby se pracovníci v zemědělství věnovali fyzickým cvičením, tělocviku, rekreačním sportovním činnostem, dnes již neobstojí. K těmto skutečnostem bude nutno přihlédnout při koncipování obsahové náplně těchto center. Jejich součástí budou, jak je dnes již zřejmé, ve všech případech plochy pro různé sportovní činnosti a rovněž vodní bazén, případně koupaliště.

U sídel, kde převažuje funkce rekreační, bude nejdůležitější nepřipustit vysídlení všech stálých obyvatel. Ukazuje se, že v těch pří-

padech, kdy tato sídla mají výrazně monofunkční rekreační ráz, stávají se „vysídlenými obcemi“. Současně je velmi důležité nepřipustit, aby dostavba těchto sídel rekreačními domky a chatami (tlak tímto směrem je stále velký) překročila určité hranice. Podle tohoto parametru je nutno dobudovat i odpovídající občanskou vybavenost.

Vývoj naší vesnice byl tedy ovlivněn mnoha činiteli a vlivy, z nichž za hlavní lze považovat:

- přechod ze zemědělské malovýroby na zemědělskou velkovýrobu a s tím spojené zprůměrnění zemědělské výroby, vliv techniky nejen na sféru produktivity práce, ale i na celý způsob myšlení;

- zvýšení ekonomické vyspělosti zemědělství jako odvětví materiální výroby a růst životní úrovně pracujících v zemědělství;

- růst technické inteligence, vyšší nároky na řízení, vědecký rozvoj zemědělství;

- růst velikosti zemědělských závodů a podniků, integrační a kooperační procesy a jejich vliv na změny v sídlištní síti venkovských sídel;

- budování občanské vybavenosti a distribuční zásobovací sítě v důsledku ústupu všech způsobů samozásobení obyvatel vesnice;

- rekreační využívání volných chalup a menších usedlostí ve venkovských sídlech, jejich dostavba rekreačními domky;

- výstavba chatových kolonií v rekreačních oblastech, výstavba občanské vybavenosti a služeb s tím spojených.

Další etapa přetváření československé vesnice bude v další etapě určujícím způsobem ovlivněna zejména pronikavými ekonomickými, sociálními, kulturními, ekologickými, technickými, organizačními a územními důsledky často i rozporného vzájemného působení těchto hlavních faktorů:

- koncentrace a specializace zemědělské velkovýroby, spojené:

- s vytvářením velkých organizačně a provozně ekonomických celků,
- s výstavbou velkokapacitních staveb pro živočišnou i rostlinnou výrobu,

- s rozvojem zemědělských služeb vytvářením agrotechnických center, dobudováním sítě nákupních a zásobovacích středisek včetně obilních sil, bramboráren, sušárenských provozů, přestavby sítě opravárenských provozů aj.,

- s novou organizací půdního fondu a sítě polních cest s cílem vytvořit velké půdní celky umožňující racionální obhospodařování půdy a přepravu při využití výkonných mechanizačních a dopravních linek, strojů a zařízení,

- s dalším poklesem celkového počtu pracovních sil v zemědělství a výraznými změnami v charakteru pracovišť, v organizaci práce a v pracovním režimu (směnný provoz, pětidenní pracovní týden, stejný rozsah dovolené jako v jiných odvětvích apod.);

- růstu požadavků na hospodářské využití přírodních a lidských zdrojů venkova pro ostatní výrobní účely (např. pro těžbu dřeva a stavebních surovin, pracovníků pro rozvoj průmyslu a služeb aj.);

- využívání venkovských území pro rozvoj technických sítí a zařízení (včetně elektráren, energovodů, produktovodů, výkonných komunikací aj.);

— rozsáhlých požadavků na využití přírodních zdrojů, sídel a krajiny v jejich funkci životního prostředí (zejména jako rekreačního prostředí a jako zdroje pitné vody).

Přeměny venkovských sídel budou ve stále větší míře ovlivňovat požadavky a úkoly vyplývající z dalšího rozvoje naší socialistické společnosti v etapě budování rozvinutého socialismu. K nim patří na prvním místě racionální a citlivé využívání všech zdrojů. Venkovská sídla z tohoto hlediska představují stále významnou rezervu. V etapě budování rozvinuté socialistické společnosti je proto nutné věnovat zvýšenou pozornost výrobním, ekologickým, zdravotně hygienickým i estetickým problémům venkovských sídel.

Literatura

KRŮČEK, Z.: Sociální rozvoj v zemědělskopotravinářském komplexu. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1983.

KRŮČEK, Z.: Vědeckotechnický rozvoj a zemědělsko-průmyslový komplex. Zeměd. Ekon., 29, 1983, č. 7.

KRŮČEK, Z. — ŠÍMA, J.: Sociálně ekonomický rozvoj vesnice při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti. Praha, Horizont 1982.

Došlo dne 2. 10. 1984

КРУЧЕК, З. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага): Социально-экономические аспекты движения населения. Сбор. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 21, 1985 (2) : 103-112.

Территориальная мобильность — это «мост», смягчающий в определенной мере различия между размещением рабочих мест и населения, т.е. его постоянных мест пребывания. Именно эта подвижность имеет особое значение в процессе сближения города с селом. На селе и в сельском хозяйстве возрастает не только территориальная, но и социально-профессиональная подвижность. Ее объективные составляющие (место жительства, профессия, место работы) ошутимо влияют и на явления социального характера, социально-психологические аспекты которых надо принимать во внимание: они ускоряют или замедляют эту подвижность.

город и село; социальная динамика; концепции развития заселения

KRŮČEK, Z. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *Social and Economic Aspects of the Mobility of Population*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 21, 1985 (2) : 103-112.

Territorial mobility is a "bridge" over territorial differences between work opportunities and location of population, i. e. distribution of permanent dwellings. This mobility plays an important part in the process of bringing the village and town closer together. In agricultural rural regions not only increased territorial mobility but also social and professional mobility occur. Objective components of mobility (residence, profession, work place) are significantly effected also by the phenomena of social character with their sociological and social-psychological aspects which must be taken into consideration as it has been found out that the processes of territorial, professional and social mobility are controlled — accelerated or slowed down — by these phenomena.

town and village; social mobility; conception of the development of settlement

Adresa autora:

Ing. Zdeněk Krůček, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1
